

folk/ed. Derg, 2020; 26(2): 409-424
DOI: 10.22559/folklor.1144

Kazakistan'da Kâşgarlı Mahmud ve Divânü Lügâti't Türk ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Studies on Kâşgarlı Mahmud and Divânü Lügâti't
Türk in Kazakhstan

Halil Çetin*

Öz

Bu çalışma, Divânü Lügâti't Türk ve Kâşgarlı Mahmud üzerine Kazakistan'da yapılan çalışmalar hakkında açıklamalı bir kaynakça denemesidir. Makalede, kitaplar, süreli yayınlar, tez çalışmalar taranmış, elde edilen bilgiler açıklamalı bibliyografya şeklinde verilmiştir. Çalışmada, Divânü Lügâti't Türk üzerine Kazakistan'da hangi konularda daha çok çalışmalar yapıldığı da tespit edilmiştir. Kazakistan'da Divânü Lügâti't-Türk üzerine yapılan çalışmalarda Askar Kurmaşulı Egeubay'ın *Türük Sözdüğü* ve Kanapiya Beketaev ile Ārsen İbatov'un yazdığı *Tübi Bir Türki Tili*, (Divani Lügâti't - Türk) kitapları daha çok kaynak eser olarak kullanıldığı çalışma esnasında tespit edilmiştir. Aynı zamanda Divânü Lügâti't Türk'ün Kazakça çalışmalarının yanında Türkçe, Azerice, Özbekçe, Uygurca, Rusça ilk çevirileri hakkında da bilgiler verilmiştir. Bir kültür hazinesi olan Divânü Lügâti't-Türk, bir taraftan XI. yüzyılın söz gücünün etkisini ve çeşitliliğini ortaya koymakta, bir diğer taraftan da o dönemde halkın yaşamını yansıtan, söz varlığıyla maddî ve manevî kültürümüzü ortaya koyan, Türk kültürünün tarihe kaynaklık eden önemli bir eserdir. Bu dil ve kültür zenginliğini barındıran Türk halklarından birisi de Kazak toplumdur. Türk kültürünün temel kaynağı niteliğindeki bu eser Kazak bilim adamları tarafından da çeşitli konularda inceleme ve araştırma konusu olmuştur.

Geliş tarihi (Received): 03.12.2020 - Kabul tarihi (Accepted): 06.01.2020

* Dr. Öğr. Gör., Ahmet Yesevi Üniversitesi. halilcetin015@hotmail.com. ORCID ID: 0000-0001-8660-0290.

Anahtar sözcükler: *Türk kültürü, dil ve edebiyat, Kâşgarlı Mahmud, Divânü Lügâti't Türk, bibliyografya*

Abstract

This study is a tryout of descriptive bibliography on the works carried out in Kazakhstan on Divânü Lügâti't Türk (DLT) and Kâşgarlı Mahmud. In the study, data is collected from resources such as library, book, journal, theses and presented in the form of a descriptive bibliography. In the studies on Divânü Lügâti't-Türk in Kazakhstan, Askar Kurmaşulı Egeubay's *Turik Tili* and *Tübi Bir Türki Tili* written by Kanapiya Beketaev and Arsen Ibatov (*Divan-ı Lügatit Türk*) were found to be used as source books. Information about the first translations of Divânü Lügâti't Türk into Turkish, Kazakh, Azerbaijani, Uzbek, Uighur, Russian were also given. The data was accessed through the screening method and then, evaluated with interpretations. Divânü Lügâti't-Türk, as a cultural treasure, on one hand, reveals the impact and diversity of the word power in the eleventh century; on the other hand, it is an important work reflecting the life of the people during that period, revealing material and spiritual culture with vocabulary, and being the source of Turkish culture throughout the history. The Divanü Lügâti't Türk does not consist only of information about the Turkish language; it contains a lot of information regarding the Turkish culture. In this respect, Divânü Lügâti't Türk, which is the mirror of Turkish culture, is one of the main sources of Turkish language and culture. Kazakh society is one of the Turkic communities with rich language and culture. The language characteristics of the DLT are also used in the daily life of the Kazakh people. This work has also been the topic of research and investigation by various Kazakh scientists.

Keywords: *Turkish culture, language and literature, Divânü lügâti't-Türk, Kâşgarlı Mahmud, bibliography*

Giriş

Bu çalışmada, ilk olarak Kazakistan'da Kâşgarlı Mahmud ve Divânü Lügâti't Türk (DLT) üzerine çalışma yapan kişiler ve eserleri hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra elde edilen inceleme ve araştırmaların açıklanmalı bibliyografya değerlendirilmesi yapılmıştır. Divânü Lügâti't Türk, Türk halkları ve Türkçe için en kıymetli hazinelerden birisidir. Kâşgarlı Mahmud için Claus Schönig, "Sadece İslam dünyasında değil, Ortaçağ dünyasında da eşsiz olan dilbilimsel ve folklorik bir kitap bir araya getirdi." (Schönig, 2004: 55) şeklinde fikir beyan etmiştir. Türk kültürünün, dilinin, coğrafyasının ve Türk topluluklarına dair önemli bilgi ve örneklerinin yer aldığı sözlük, dünyada birçok açıdan inceleme ve araştırma konusu olmuştur.

Robert Dankoff'un ve James Kelly'nin birlikte hazırlayıp yayınladığı *Compendium of The Turkic Dialects* "Türk Şiveleri Lügati" adlı eserdir. Bu çalışma, Divânü Lügâti't Türk'ün İngilizceye çevrilerek yayınlanmasıdır. 1982-1985 yılları arasında 3 cilt olarak yayımlanmıştır. Robert Dankoff'un ve James Kelly, *Compendium of The Turkic Dialects* adlı çalışmaları, 1. ve 2. ciltlerini İngilizce çeviri olarak hazırlamışlardır. Son cilt olan 3. cilt ise dizin şeklindedir.

DLT sözlüğü, Türk halklarının bir ansiklopedisi olarak zengin bir bilgi hazinesidir. Bu zengin hazine yıllar boyu korunmuş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Sözlük bulduktan sonra Türkoloji dünyası açısından “birçok konunun araştırılmasının yolunu açmıştır. En başta da Türk dillerinin tarihi devirleri hakkında yapılacak olan çalışmalara kaynaklık etmiştir” (İbra-yev, 2013: 6). DLT’de Türk halklarının atasözü, deyim, gelenek ve görenekleri, örf-âdetleri, yaşam biçimleri, yaşadıkları yerler, giyim ve kuşam, yiyecek-içecek gibi daha birçok konuda bilgiler verilmiştir. Kâşgarlı Mahmud’un derlediği bu bilgiler, birçok açıdan da inceleme ve araştırma konusu olmuştur. Divânü Lügâti’t Türk, farklı dillere (Türkçe, Kazakça, Azerice, Özbekçe, Uygurca, Rusça) aktarılmıştır. Türkiye’de Besim Atalay DLT’yi Türkiye Türkçesine aktarmıştır. “DLT, 1960 yılında Taşkent’te üç cilt olarak Özbek dilinde ve Kiril harfleri ile Salık Mutallibov tarafından çevrilmiştir” (Yegevbayev, 1997: 14). DLT’nin Türkiye ve Özbekistan’dan sonra “Uygur dilindeki çevirisi, Sincan Uygur Özerk Cumhuriyeti’nde oluşturulan bir komisyon tarafından 1981 yılında üç cilt olarak yayımlanmıştır. Bu sözlük, üç cilt olarak Kıtay’da da 1981, 1983 ve 1984 yıllarında” (Mahpirov, 2013: 49) yayımlanmıştır ve birçok makale yazılmasına da kaynaklık etmiştir.

DLT hakkında çalışma yapanlardan bazılarında şu isimler örnek olarak verilebilir; Türkiye’de, Reşit Rahmeti Arat, Besim Atalay, Ahmet Bican Ercilasun, Avrupa’da, Robert Dankoff ve James Kelly, Carl Brockelmann, Claus Schönig; Rusya’da, “V.V.Bartold, V.A.Gordlevskiy, A.N.Kononov, S. G.Kılyastorniy, ve Kazak bilim adamları Hael Dosmuhamedulı, N.T.Savranbayev, S.A.Amanjolov, A.N.Iskakov, Ğ.Ğ.Musabayev, Ä.Kurışjanov” (Beke-tayev ve İbatov, 1993: 7), Askar Kurmaşulı Egeubay, Kanapiya Beketayev ve Ersen İbatov’dur.

Kazakistan’da Kâşgarlı Mahmud ve Divânü Lügâti’t Türk hakkında “ilk bilgi veren ve çalışma yapan kişi Hael Dosmuhamedulı olmuştur. H. Dosmuhamedulı, Диуани луғат ат-түрк adlı çalışmasını, İstanbul’daki nüshandan kopya ederek hazırlamış ve 1914 yılında üç cilt olarak yayınlamıştır. Daha sonra araştırmacı, 1923 yılında Şolpan dergisinin 5. ve 6. sayılarında DLT hakkında makaleler yayınlamıştır” (Muhitdinov, 2013: 12). Sözlük, bu dergide tanıtılmasından sonra Kazak araştırmacıları tarafından önemli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

DLT hakkında bir diğer Kazak araştırmacı, Äbjan Kurışjanulı’dır. “A. Kurışjanulı’nın, *Divannıñ* adlı çalışmasında, DLT’nin yazılma dönemi hakkındaki düşüncelerini değerlendirmiş ve diğer bilim adamlarının bu konu hakkındaki düşüncelerini anlatmıştır. M. Fuad Köprülü’nün çalışmasından örnekler vererek eserin yazıldığı tarih hakkında bilgiler vermiştir.” (Masimbayeva, 2012: 4). Kazak edebiyatında önemli çalışmalar yapan Nemat Kelimbetov’da, *Ejelgi Dävir Ädebiyetinde* adlı çalışması içerisinde Kâşgarlı Mahmud ve DLT hakkında bilgiler vermiştir.

Kazakistan’da Divânü Lügâti’t Türk ile ilgili yapılan bir başka çalışma, “Kanapiya Beketayev ve Ersen İbatov tarafından 1993 yılında hazırlanan *Tübi Bir Türkî Tili* adlı eserdir. Eserde, divanda geçen Orta Asya ve Kazakistan ile ilgili meseleler incelenmiş, sözlükteki atasözü ve deyimler, şarkı ve şiirler Kazak Türkçesine aktarılarak *Tübi Bir Türkî Tili* adlı eser yayınlamışlardır” (Muhitdinov, 2013: 12).

Kâşgarlı Mahmud’un yazdığı sözlük “Askar Kurmaşulı Egeubay tarafından Kazak diline *Türk Sözdüğü* adıyla üç cilt olarak aktarılmıştır. Sözlüğün 1997 yılında 1. ve 2. cildi, 1998 yılında da 3. cildi tamamlanmıştır” (Şaşayev, 2013: 38). Bu yayının 1. cildi 590 sayfadan, 2.

cildi 528 sayfadan ve 3. cildi de 603 sayfadan oluşmaktadır. Bu çalışma Kazak âlimleri için birçok açıdan inceleme ve araştırmaya kaynak oluşturmuştur. Ayrıca 2007 yılında yayınlanan *Ädabi Jädigerler* adlı 20 ciltlik eserin 2, 3 ve 4. ciltlerinde de bu esere yer verilmiştir.

Zifa Alva Avezova, *Divânü Lügâti't Türk* eserinin çevirisi ile ilgili olarak, “2005 yılında Almatı’da, T.C. Kültür Bakanlığı’nın 1990 yılında yayınladığı *Kâşgarlı Mahmud’un DLT sözlüğünün tıpkıbasımından yararlanılarak Rusça’ya çevrildi. Rusça’ya çevrilen ilk kapsamlı çalışmadır.*” (Avezova, 2005: 1285) diyerek sözlüğün çevirisi hakkında bilgi vermiştir. Z. A. Avezova, sözlüğün sonuna bir de dizin koymuştur ve sözlük 1292 sayfadan oluşmaktadır.

Divânü Lügâti't Türk sözlüğü, Türk halklarının ortak hazinesidir. Bu bakımdan gerek Türk gerek başka ulustan pek çok araştırmacı DLT’yle ilgili çok değerli çalışmalar yapmıştır. Türk halklarının kültürel ve dil zenginliğini öğrenmek isteyen Robert Dankoff ve James Kelly’in, (1982) *Compendium of The Turkic Dialects (Divanu Lügat-it-Türk)*; Carl Brockelmann’ın (1928) *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmud el-Kaşgaris Divan Luyat at-Türk*; Claus Schönig’in, (2004) *On Some Unclear, Doubtful And Contradictory Passages in Mahmūd al- Kāşgarī’s Dīwān Luyāt at Turk* gibi daha birçok yabancı araştırmacılar da bu sözlük hakkında çok sayıda çalışma yapmıştır.

Uzun yıllar Rus baskısı altında yaşamını sürdüren Kazak halkı, milli duygularını ve zenginliklerini dile getirmekte oldukça zorlanmıştır. Çünkü Rus baskısı milli duyguların uyanmasından ve halkın bağımsızlık için umut ışığı yaratmasından korktukları için bu tür eserlerin araştırılması ve incelenmesini yasaklamışlardır. Bu sebeple bağımsızlıklarını kazanan Kazak halkı, bu dönemden sonra duygu ve düşüncelerini daha rahat ifade etme özgürlüğüne kavuşmuştur. İşte bu düşünce özgürlüğü doğrultusunda *Kâşgarlı Mahmud ve Divânü Lügâti't Türk* hakkında Kazak âlimleri tarafından önemli çalışmalar ortaya konulmuştur. Bu dönemden sonra Kazakistan’da *Kâşgarlı Mahmud’un* sözlüğünde geçen dil ve folklor çalışmaları, dört tülük mal (Deve, at, keçi, koyun), gelenek ve görenekler, örf ve âdetler, atasözü ve deyimler, bilmece, oyunlar, terbiye ve ahlaki unsurları gibi daha birçok konuda çalışmalar yapılmıştır. Konuyla ilgili çalışmalar şöyle sıralanabilir:

Abakova, P. Ä. Hukejanova, J. G. (2013). “*Mahmud Kaşkaridin «Divanı Lügati it Türk» Sözdikindegi Kosmonimler*”, *Äl Farabi Atındağı Kazak Ultık Üniversitesi, Almatı*, ss. 12.

Bu makalede, *Kâşgarlı Mahmud’un* sözlüğünde uzay alanları ve burç adları değerlendirilmiş ve kozmogoni ile ilgili makalelerin, Türk dünyasında hangi yıllarda yayımlanmaya başladığı anlatılmıştır. Yazar makalesinde, ilk olarak genel bir kozmogoni değerlendirmesi yapmış ve çalışma yapanları değerlendirmesi bakımından bilgilendirici bir giriş yapmıştır. Daha sonra, DLT’de yer alan gezegen ve yıldız isimlerini incelenmiş ve bunların Türk dillerindeki kullanım benzerliklerinden örneklerle çalışmasını desteklemiştir. DLT’de Kazak ve diğer dillerde geçen kozmogoni isimlerini vermesi ve bu isimlerle ilgili karşılaştırmalı incelemelerde bulunması, konunun anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Jüpiter’in Kazak dilinde Sarı Yıldız, Yarık Yıldız ve Şabansarı isimleri ile bilindiği ve kullanıldığı anlatılmıştır. DLT’de Karakuş yıldızının Kazak dilinde Юпитер, Şolpan’ın Ат-тун Йултуз veya Жарык жұлдыз, Mars’ın Bakır Sokum olarak geçtiği ve Kazak Türkçesinde Kızıl Yıldız olarak kullandığı anlatılmıştır. DTL’de geçen Temir Kazık’ın Kazak dilinde Altın Kazık ve Yalnız Kazık olarak geçmesi anlatılmıştır. DLT’de geçen, Eren, Kün, Ülker, Yedikarakşı gibi yıldızların Kazak dilinde kullanımları açıklanmıştır.

Äbdikärimulı, B., Sarbasova, K.A. (2008). **Mahmut Kaşkarı Pedagogikası: Okuv Kuralı**, Karagandı: Karmu Baspası, ss.96.

Bu çalışmada, Kâşgarlı Mahmud'un pedogojik mirası hakkındaki malzemeler birkaç temaya ayrılarak konunun daha net anlaşılması sağlanmıştır. Her bir konunun sonunda kontrol soruları, ödevler ve önerilen literatür bilgileri verilerek öğrenilen bilginin test edilmesi bu yolla amaçlanmıştır. Öğrencilerin sözlükteki söz varlığını öğrenmesinde verilen bu örneklerin yardım sağlayacağı düşünülmüştür. DLT sözlüğünden yararlanılarak hazırlanan bu çalışmanın uzmanlara ve lisansüstü eğitim alan araştırmacılara yol göstermesi amaçlanmıştır. Böylece bu çalışma, DLT'nin bir öğretim kaynağı olarak kullanılmasını sağlamıştır.

Ahmetov, T. Ä. (2015). **Mahmut Kaşkarı Jäne Kazaktıñ Kara Öleñderi**, Kazak Bilim Akedemiyasınıñ Bayandamaları, ss. 6-12.

Bu makalede, orta asırdaki Türk düşünürleri, Kâşgarlı Mahmud'un eserindeki terbiyelik sözler, düşünce ve fikirleri ile vezeli sözleri, Kazak toplumunun şiiirlerinin uyumu incelenmiştir. Kazak şiiirlerinin Kâşgarlı Mahmud'un eserinde geçen kelimelerle nasıl ilişkilendirildiği örnekler verilerek anlatılmıştır. DLT'de geçen atasözü ve deyimlerin Kazak şiiirindeki yansımaları da örnekler üzerinden açıklanmıştır. Kâşgarlı Mahmud'dan alınan atasözlerinin günümüz Kazak toplumundaki kullanımlarına değinilmiştir. DLT'deki atasözlerinin Kazak toplumunda misafir ağırlama geleneğine yansımaları değerlendirilmiştir. Kâşgarlı Mahmud'un eserinde geçen hayvanlara değinilmiş ve bunlar Kazak destanlarında geçen örnekler ile karşılaştırılmıştır. Terbiye ve dört tülük mal konuları da eserden örnekler verilerek incelenmiştir.

Akkoşkarov, Elden. (1997). **Kazak Tarihınan**, Almatı: Jalın Baspası.

Bu çalışmada yazar, *Kazak Tarihınan* adlı eserini "Üysin-Kün", "Türki-Kıpçak", "Alaş-Kazak" olmak üzere üç başlık altında incelemiştir. Bu başlıklardan Türki-Kıpçak başlığı altında "Kâşgarlı Mahmud, «Türk Halklarında Jiyi Kezdesetin Esimder Men Lavazımdar»" başlığı altında Kâşgarlı Mahmud'u değerlendirmiştir. DLT'de kelime ilgili kelimelerin Kıpçak sahasındaki anlamlarını vermiştir. Kelimelerin kullandıkları yerleri anlatmış ve eserden örnekler vermiştir.

Avezov, Muhtar. (2007). *Ädabi Jädigerler*, Almatı: Şayamas Baspası.

Muhtar Avezov tarafından hazırlanan 20 ciltlik *Ädabi Jädigerler* eserinin 2, 3 ve 4. ciltleri Kâşgarlı Mahmud ve DLT'e ayrılmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un hayatı ve eseri hakkında bilgi verilmiştir. Sözlükte geçen kelimelerin Türk dillerindeki yansımalarından bahsedilmiştir. Avezov eserinde DLT'nin 1939-1941 yıllarında Türkiye'de, 1960 yılında Taşkent'de ve 1981 yılında Uygur harfleri ile Kıtay'da üç cilt halinde yayınlamasını ve bunun önemini anlatmıştır. Kazak diline ise 1950-2006 yılları arasında ilk çeviren kişinin Askar Kurmaşulu Egevbayev olduğu bilgisini vermiştir. Askar Kurmaşulu'nun DLT hakkında yapmış olduğu çalışmalardan bahsetmiş ve daha sonra orta asırdaki Türk dili ile günümüzdeki Kazak dilindeki ortaklıklara ve kullanılan kelimeler konusuna değinilmiştir. Günümüzdeki Kazakça kelimelerin değişen manaları DLT'den örneklerle açıklanmıştır.

Avezova, Zifa-Alva. (2005). **Divan Lugat at-Türk**, Almatı: Dayk-Press, ss. 1292.

Bu çalışma, eserin tıpkıbasımından Rusça'ya çevrilen ilk kapsamlı çalışmadır. Çeviri yapıldıktan sonra dizin de verilmiştir. Eser Kültür Bakanlığı'nın 1990 yılında yayınladığı

Kâşgarlı Mahmud'un DLT sözlüğünden yararlanılarak Rusça'ya çevrilmiştir. Eser, 1292 sayfadandır oluşmaktadır.

Ävezova, Zifa Alya. (2012). “Mahmut Kaşkari – 1000 Jildan Keyin”, Almatı: **Juldızdar**

Otbası, S. 72, s. 14-17.

Z. A. Ävezova DLT sözlüğünü Rusça'ya çevirmesinin sebebini açıklamakla yazısına başlamıştır. Makalede DLT sözlüğünün içeriğinden bahsedilmiş ve Türk halkları açısından önemine değinilmiştir. DLT'nin yazıldığı dönem ve o dönemlerde hüküm süren devletler anlatılmıştır. Karahanlı devleti ve onun Türkçe politikasına değinilmiştir. DLT sözlüğünün Rusça'ya durumunun nasıl oluştuğu anlatılmıştır. DLT'nin Rusça'ya İstanbul'daki elyazmasından aktardığı açıklanmış ve başka hangi dillere çevrildiği söylenmiştir. DLT'nin çevrildiği diller arasında Rusça'nın yer almaması ve Türk dünyasının zenginliklerinin sunulması amacıyla bu eserin meydana getirildiği anlatılmıştır. Yazar son olarak 1996 yılında başlayan çevirinin 2003 yılına kadar olan tamamlanma süreci hakkında da bilgi vermiştir.

Beketaev, Kanapiya; İbatov, Ärsen. (1993). “Tübi Bir Türkî Tili”, (**Divani Lüğat it -**

Türk), Almatı **Otbası**, ss.192.

Bu çalışmada, DTL'nin Orta Asya ve Kazakistan'a katkısı bütünüyle incelemiş, sözcükler üzerinden Kazak halkına nasıl katkı yaptığını açıklamıştır. Araştırmacı, çalışmasında Türk halklarının mekân, yayla, dağ ve deniz; atasözü, deyim; yemek ve içeceklerle ilgili söz varlığını incelemiştir. Çok heceli sözcüklerin kitapta geçtiği yerleri dizin şeklinde vermiş ve Türk halklarında çok kullanılan kelimeleri de inceleyerek eserini tamamlamıştır.

Beysenova, Mänet. (2012). “Julkığa Katıstı Kaşkari Sözdigindegi 216 Sözdiiñ 99'ı Kazırgı Kazak Tilinde Koldanısta Bar Eken”, Almatı: **Juldızdar Otbası**, ss. 40-41.

Bu makalede yazar, DLT'de geçen dört tülük hayvanın Kazak dilinde kullanımını açıklamakla yazısına başlamıştır. Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünde en çok geçen hayvan isminin yıllık olduğunu ve onun yaşı, anlamı, cinsi ve türü gibi konularda geçtiğini anlatmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünde geçen yıllık sözlerinden örnekler vererek, Kazak dilindeki kullanımlarını açıklamıştır. Dört tülük mal isimlerinden ikinci olarak tüye kelimesinin geçtiği kelimeleri örneklemiş ve günümüz Kazak diline yansımalarını değerlendirmiştir. Daha sonra koyun, sığır ve keçinin sözlükteki geçtiği durumları değerlendirmiş ve Kazak toplumdaki yerini açıklamıştır.

Dävit, Särsenbi. (2012). “Mahmut Kaşkari- Aytıstı Alğaş Hatka Tüsirgen Ğalim”, Almatı: Almatı: **Juldızdar Otbası**, ss. 39-40.

Bu makalede yazar, DLT'nin anlaşılması konusunu ve terbiye kavramının nasıl yansıdığını açıklamıştır. Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünde geçen, Allah, bismillahirrahmanirrahim, Kuran gibi sözlerin kullanılmasını değerlendirmiştir. Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğündeki şarkı ve jırlardan örnekler vererek onun düşünce dünyasını anlatmıştır. DLT sözlüğünün sözlü edebiyata etkisi ve bunun örneklerini değerlendirmiştir Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünde geçene kadar ayıs geleneğinin yazılmamasını değerlendirmiştir. Sözlükten yaz ile kışın atışması gibi örnekler vermiş ve eserdeki bu ayıs dörtlükleri açıklamıştır.

Egevbay, Askar Kurmaşulı. (1997). “Mahmut Kaşkari Türk Sözdigi”, Üç Cilt. Almatı Kalası: Hant Baspası, ss. 1718.

A. Yegevbayev *Divanu Lugati 'i-Türk'*ü Kazak Türkçesine 1997 yılında aktarmıştır. Kitap 3 ciltten oluşmaktadır. 1997 yılında 2 cildini bitirmiştir. 3. cildini ise 1998 yılında yayımlamıştır. Kitabın adı Kazak Türkçesi ile Махмұт ҚАШҚАРИ «Түрік Сөздігі» şeklindedir. 1. cildi 590 sayfadan, 2. cildi ise 528 sayfadan ve 3. cildi de 603 sayfadan oluşmaktadır.

- Yegevbay, Askar, Kurmaşulı, 1997, *Türük Sözdigi*, Hant Yayınevi, Almatı, I. cilt
- Yegevbay, Askar, Kurmaşulı, 1997, *Türük Sözdigi*, Hant Yayınevi, Almatı, II. cilt
- Yegevbay, Askar, Kurmaşulı, 1998, *Türük Sözdigi*, Hant Yayınevi, Almatı, III. Cilt

Egevbayev, Askar. (2012). «*Divani Lüğat at Türk*» *Türük Öerkeniyatınıñ Altın Kilti*», Almatı: **Juldızdar Otbası**, S. 72, ss. 18-20.

Bu makaleye yazar, Kâşgarlı Mahmud'un çalışmasının tanıtılması ile başlamıştır. Barshan şehrinde dünyaya gelen Kâşgarlı Mahmud hakkında bilgiler vermiştir. Âmir Nâdjip'in Kâşgarlı Mahmud'un, Oğuz-Kıpçak halkından olduğunu ve bu düşüncesini de "âmir" sözünün Oğuzlarda "hemir" olarak kullanılmasını örnek göstererek açıklamıştır. DLT'nin birçok çalışmaya temel kaynak olarak kullanılmasını anlatmıştır. DLT hakkında yapılan çalışmalardan bahsetmiş ve hangi dillerde yazıldıklarına dikkat çekmiştir. Bunlardan birisi Mısırlı tarihçi, Bâdreddin Mahmut İbn Ahmet İbn Musa'nın "Zamana akıl-oyunıñ akıl-injüleri" çalışmasıdır. Eserin Kazak Türkçesine aktarmasını yapan yazar, bu sözlükteki, atasözleri, toponimler, efsaneler gibi türlerin günümüz Kazak dilinde de kullanıldıklarına değinmiş ve sözlüğün son kısmında bulunan yer adlarının, efsane ve hikâye türlerinin Kazak yaşamında yer aldıklarından bahsetmiştir.

Esenkarakızı, Hanbibı. (2015). "*Türk Lüğat at-Türük*", Şolpan, Almatı: KAZakparat Baspası, ss. 284-292.

Bu kitapta yazar, 284 ile 292 arasındaki sayfaları, Kâşgarlı Mahmud ve onun eseri olan DLT'ye ayrılmıştır. Geçen yüzyılın başında yayınlanan "Ak Yol" gazetesindeki makalelerinden oluşan Şolpan adlı bir kitap basılmıştır. Bu kitap Türk dünyasında yayınlanan Şolpan dergisinin Taşkent'ten toplanarak Kâribaeve Sârsabay ÖZKENULI tarafından Kazakçaya transkripsiyon edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bilim bölümü başlığı altında Kâşgarlı Mahmud ve DLT hakkında bilgiler verilmiştir. DLT'nin Türkiye'de yayınlanması ve kimler tarafından yayımladığı hakkında bilgiler verilmiştir. DLT'nin Türkiye'deki nüshasını kim tarafından yazdığı anlatılmış ve hangi yılda yazıldığı söylenmiştir. DLT'nin yazılma amacı ve kapsadığı konular hakkında bilgiler verilmiştir. Kâşgarlı Mahmud'un yazdığı DLT'yi Halildin'in yazmış olduğu *Китабул айн* eserine benzeterek yazdığını anlatılmıştır. DLT'de geçen atasözü, deyim, dağ, oba, şarkı ve türkü sözleri üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. DLT üzerine çalışma yapan, "Радлов, Бартолд, Аристов, Корш" gibi yazarların düşüncelerine yer verilmiştir.

Jalmahanov, Şapağat. (2012). "*Handıktar Özderin Türki Jäne Afrasiyab Şaıırağı Sanağan*", Almatı: **Juldızdar Otbası**, S. 72, ss. 21-24.

Bu makalede, Kâşgarlı Mahmud'un Karahanlılar devleti zamanındaki durumu ile B. B. Bortold'un düşünceleri anlatılmış ve o dönemdeki siyasi olaylara değinilmiştir. Karahanlı Devletinin İslam dinini kabul edişi ve DLT'de hangi Türk topluluklarının isimlerinin geçtiği açıklanmıştır. DLT'de yakın ve uzak akraba Türk topluluklarının yer almaları ve hangi topluluklar

birbirine yakın hangileri uzak oldukları değerlendirilmiştir. DLT’de geçen Türk halklarının bu-
lundukları yerler eserden yola çıkılarak açıklanmıştır. Örneğin, Oğuzlar, Peçenekler, Karluklar,
Kıpçaklar gibi Türk topluluklarının coğrafi ve siyasi durumları değerlendirilmiştir.

Jalmahanov, Ş. Ş. (2012). “Kâşgarlı Mahmud-Arealdık Lingvistikaniñ Negizin Saluv-
şı”, «Şığıs Örkeniyetteri Jäne Türki Äleminiñ Mädeni Murası» Xalıkaralık Ğılımi-Teoriyalık
Konferentsiya Materialları, (23-24 Ekim 2012, Almatı), Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi,
Almatı / Kazakistan, ss. 116-123.

Bu makalede, bölgesel dilbilimin konusu olan Kâşgarlı Mahmud’un coğrafi haritasın-
dan kaynaklanan tarihsel sorunlar ve XI. yüzyıl Türk Dünyasının harita ile olan iletişimi
incelenmiştir. Eserde DLT’deki haritanın Türk haklarının dünyaya tanıtılmasındaki önemi
anlatılmış ve H. Dosmuhamedulı’nın 1923’de yazmış olduğu makaledeki sözleri ile Kâşgarlı
Mahmud’un çizdiği harita değerlendirilmiştir. Kâşgarlı Mahmud’un gezmiş olduğu Türk
halklarının yerlerini ve kültürlerini tanıtmasıyla ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Kâşgarlı
Mahmud’un haritası üzerine çalışma yapanlardan bahsedilmiştir. Haritayı çizdiği dönem ve
haritayı çizme metodu hakkında düşüncelerine yer verilmiştir. Kâşgarlı Mahmud’un çizdiği
haritanın bazı bilim adamlarının düşünceleri üzerinden coğrafi değerlendirmesi yapılmıştır.

Jarapovna, Dosanova Altınay, Nurgaliyeva, Aytkulova Tokjan. (2014). “Kâşgarlı
Mahmuddiñ «Divani Lüğat-at Türük» Enbegiñdegi Pedagogikalık «Turalar»”, Astana:
Turan Astana Üniversitesi, ss. 4.

Bu makalede, yazarlar ilk olarak Kâşgarlı Mahmud ve onun yaşadığı dönem hakkında
bilgiler vermiştir. Daha sonra yazarlar, DLT’nin içinde geçen konulara değinmiş ve bunun
Türk halklarındaki örneklerini vermiş; DLT’nin hangi dillere ve kimler tarafından çevril-
diğini anlatmıştır. Sözlük içinde geçen atasözü-deyimler, tabiat isimleri, jir ve şarkılar gibi
konulardan örnekler vermiştir. DLT’nin içinde geçen ağıt türünü açıklamış ve bunu Alp Er
Tunga örneği ile anlatmıştır. Eserde geçen gelenek ve görenekler konusuna da değinmiş ve
bunlardan örnekler vermiştir. Kâşgarlı Mahmud’un eserinin gelecek nesillerin eğitim çalışma-
larında kullanabileceği ve DLT’nin bir terbiye aracı olarak yeri ve öneminden bahsedilmiştir.

Kelimbetov, Nemat. (2004). “Ejelgi Ädebi Jädigerlikter”, Astana: Foliant, ss. 480.

Çalışmada, araştırmacı Kazak destanlarından başlayıp Kazak hanlığının dönemine kadar-
ki geçen süre içindeki Türk edebi yadigârlarını incelemiştir. Üçüncü bölüm olan İslam devri
edebiyatı başlığı içerisinde Kaşgarlı Mahmut ve eseri DTL hakkında bilgi vermiştir. Kaşgarlı
Mahmut hakkında kısaca bilgi verdikten sonra eseri nasıl yazdığını ve bu eser ile Türk halkla-
rına nasıl bir katkı sağladığını anlatmıştır. Yazar, DTL’nin içinde neler olduğunu ve bu eserin
Türk dilli halklar için ne kadar önemli bir eser olduğunu açıklamıştır. Ayrıca, gelenek-görenek,
atasözü, şeşendik (bilgelik) sözlerin anlatıldığına değinmiş ve bunun yanında DTL’nin bütün
Türk halklarının dil medeniyetinin ortak ansiklopedisi olduğunu açıklamış. Hangi dillere çev-
rildiğini ve DTL’yi Kazak Türkçesine A. Erevbay’ın tercüme ettiği bilgisini vermiştir. Kazak
sözlü edebiyatının kalıp sözlerinin destan örneklerinde geçen kullanımlarını örneklerle açıkla-
mıştır. Örneğin, “-gan, -gen” ekinin kullanımını Koblandı Batır destanı örneği ile göstermiştir.

Konıratbaev, Äyelbek. Konıratbaev, Tınısbek. (1991) “Köne Niyet Jazbaları”, Al-
matı: Kazak Üniversitesi, ss. 400.

Bu çalışma, VI-XII. yy. arasındaki eski medeniyetlerdeki el yazmaları, X-XV. orta asırdaki âlimlerin eserleri ve Kazak müziğinin eski devirdeki çalışmaları hakkındaki incelemelerden oluşmaktadır. Yazar eserin birinci bölümü olan VI-XII. yy. arasındaki eski medeniyetlerdeki el yazmaları başlığı altında Kaşgarlı Mahmut ve DLT hakkında bilgiler vermiştir. Türk haklarının dillerini nasıl incelediğini ve derlemiş olduğu kelimelerin kökenlerini ne şekilde gösterdiğini anlatmıştır. Dili ile Poetikası başlığı altında DLT ile Kazak Türkçesindeki bazı ses özelliklerini karşılaştırmıştır. Arap-Farsî eserleri başlığı altında DLT'nin yazıldığı dil hakkında farklı bilim adamlarının düşüncelerini vermiş ve bunları Kazak şarkılarındaki sözcüklerle incelemiştir.

Kortabayeva, Güljamal. (2012). “*Türk Sözdiginde Belgili Tulğalardan Afrasiyaptıñ Da Atı Kezdesedi*”, Almatı: **Jıldızdar** **ası**, S. 72, ss. 44-46.

Bu makalede yazar, Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünde 105 kişi adı, 29 halk ve boy, 175 yer, su, kışlak, köy adlarının yer aldığını ve bunlar hakkındaki düşüncelerini değerlendirmiştir. Kâşgarlı Mahmud'nin sözlüğünde geçen köy adlarını örneklemiş ve bunların sözlükte geçen halk ve boylar tarafından kendilerine göre adlandırıldığı açıklamıştır. Örneğin, “uluş” Çiğil dilinde “köy, kıstak” olarak geçerken, Balasagun ve Arğu şehirlerinde “şahar” anlamında kullanıldığı anlatmıştır. DLT’ de geçen ırmak ve nehir adlarını örneklerle vermiş ve değerlendirilmesini yapmıştır. Sözlükte geçen kişi isimlerinden örnekler vermiş ve belirli tarihi isimlerin açıklamasını yapmıştır. Örneğin, Alp Er Tunga, Efrasiyap, Nuh peygamber gibi isimlerdir.

Kuvanişbaev, Erjan. (2012). “*Şaridiñ Sözdigin Ali Emiri Efendi Kezdeysokta Kitap Dükeninen Satıp Aladı*”, Almatı: **Jıldızdar** **ası**, S. 72, ss. 32-34.

Bu makalede, Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünün günümüze kadar nasıl geldiğini açıklanmıştır. DLT'nin yazılıp bitirildikten sonra Mehmet isimli kişi tarafından İstanbul'a getirilişi anlatılmıştır. Ali Emiri Efendinin DLT'yi nasıl bulduğu ve sonra neler yaptığı değerlendirilmiştir. Ali Emiri Efendi ile Kilisli Rıfat'ın bu sözlük ile ilgili çalışmaları anlatılmıştır. Yaşanılan bu süreç sonrası Atatürk'ün DLT hakkında yaptırmış olduğu çalışmalara değinilmiştir. Ali Emiri Efendi'nin bu dönemden sonraki yaşamı değerlendirilmiştir. Kitaplarını Halk Kütüphanesi adında bir yerde halka sunmasını anlatılmış ve toplamış olduğu kitapları satın almak isteyenlerle olan konuşmalarına yer verilerek onun hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Mahmetunoviç, Kosıbayev Miras. (2013). **Mahmut Kaşkaridiñ «Divani Lügat-it Türk» Eñbegindegi Tâlim-Târbiye Körinisi**, Almatı: L. N. Gumuliyev Atındağı Evraziya Ulttık Üniversitesi, ss. 6.

Bu makalede, Kazak halkının talim ve terbiyesi, düşünce dünyası Kâşgarlı Mahmud'un yazdığı DLT'nin içindeki sözcüklere nasıl yansıdığı anlatılmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un hayatı ve yaşadığı çağ hakkında bilgi vermiş ve onun DLT için gezdiği yerleri ve yaptığı çalışmaları anlatılmıştır. DLT'nin Kazak ruhani dünyasına yansımaları ve Kazakların dünya görüşünü nasıl etkilediği anlatılmıştır. Makalede çocukların eğitimlerinde Kaşkarlı Mahmud'un rolüne değinilmiş ve bu durum örneklerle desteklenmiştir. Ayrıca makalede DLT'de geçen nasihat ve terbiye sözleri anlatılmış ve bunların Kazak düşünce dünyasına yansımaları açık-

lanmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un Türk halkalarını gezerek onların ozanlarından, düşünürlerinden duyduklarını kalem alıp anlatması ve bunun terbiye ile ilişkisi açıklanmıştır. DLT'de yer alan atasözü ve deyimlerden örnekler verilerek terbiye eğitimi üzerine etkileri anlatılmıştır.

Mahpirov, Valery. (2012). “*Uygır Halkında Mahmut Kaşkaridiñ Ömirine Baylanıstı Köptegen Añızdar Saktalğan*”, Almatı: **Juldızdar Otbası**, S. 72, ss. 49-50.

Bu makalede, ilk olarak Kâşgarlı Mahmud'un yalnızca Uygur halkının değil, bütün Türk halklarının ulu âlimi olduğu açıklanmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un yaşadığı yer ve sözlüğünü kime sunduğu konusu değerlendirilmiştir. Uygur halkının Kâşgarlı Mahmud'u ne zaman tanıdığı ve kimlerin Kâşgarlı Mahmud ve DLT ile ilgili çalışmalar yaptığı açıklanmıştır. Bunlardan 1960-1963 yılları arasında Salih Mutallibov tarafından Özbek diline aktarılması anlatılmıştır. Bu çalışmadan sonra Uygur diline aktaran kişilerin isimleri verilmiş ve Kıтай'da, DLT'nin 1981, 1983, 1984 yıllarında üç cilt olarak yayınlanmasına değinilmiştir. Son olarak da Uygur halkında saklanarak gelmiş olan Kâşgarlı Mahmud ile ilgili efsanelerden bir örnek verilmiştir.

Masimbayeva, Ayım. “Mahmut Kaşkari'nin “Divani Luğat at Türk” Gumırnamalık Eñbek”, «Şığıs Örkeniyetteri Jäne Türki Äleminiñ Mädeni Murası» Xalıkaralık Ğılımi-Teoriyalık Konferentsiya Materialları, (23-24 Ekim 2012, Almatı), Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Almatı / Kazakistan

Bu bildiriye, DLT ve Kâşgarlı Mahmud hakkında bilgiler verilerek başlanmıştır. Daha sonra Халел Досмұхамедұлы, Н.Т.Сауранбаев, С.А.Аманжолов, А.Н.Ысқақов, F.F.Мұсабаев, Ә.Құрышжанов gibi Kazak âlimlerinin DLT hakkında yaptıkları çalışmalar hakkında bilgiler verilmiştir. Халел Досмұхамедұлы, DLT ile ilgili Şolpan Dergisinde yazdığı makale hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca, DLT'nin yazıldığı yıl ile ilgili düşüncelerini açıklamış ve makalesinde DLT'yi, “Türk Tarihi”, “XI. Asırdaki Türk Ruları (soyları)”, “Türklerin Ekonomik, Dünya Hayatına”, “Dil ve Edebiyat” olmak üzere dört başlıkta incelediğini açıklamıştır. Daha sonra Н.Келімбетов, “Evvelki Devir Edebiyatı”, Асқар Ерейбаев'in 3 ciltlik DLT'nin Kazakça çeviri kitabı ele alınmıştır.

Muhitdinov, Raşid. (2013). “*Uygır Halkında Mahmut Kaşkaridiñ Ömirine Baylanıstı Köptegen Añızdar Saktalğan*”, Almatı: **Juldızdar Otbası**, S. 72, ss. 12-14.

Bu makalede yazar konuyu üç başlık altında incelemiştir: 1- Divânü Lügâti't Türk sözlüğünün tarihi araştırmaları ile teorik kaideleri nelerdir? 2- Kâşgarlı Mahmud'un dini ile dili sözlükte nasıl görülmektedir? 3- Divânü Lügâti't Türk sözlüğünü çalışanlar kimlerdir? Birinci konu başlığı altında, Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünü yazmasındaki amacı ve o dönemdeki tarihi süreç değerlendirilmiş ve o dönemdeki akın ve jıravların şiirlerinden örnekler sunulmuştur. Bu dilin ne zaman ve nerde kullandığı anlatılmış ve makale yazarı DLT'de kullanılan terimleri bu konularla ilişkilendirerek değerlendirmiştir. İkinci başlık altında Kâşgarlı Mahmud'un kullandığı, Allah, Tanrı ve Kuday terimleri açıklanmış ve onun dini yönü değerlendirilmiştir. Son bölümde ise DLT hakkındaki çalışmalara değinilmiş ve Türkiye, Türk dünyası, Rusya ve diğer ülkelerde DLT ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgiler verilmiştir.

Nukejanova, J. G. (2012). “Kâşgarlı Mahmuddiñ «Divani Luğat it-Türük» Eñbegindegi Ätnonimder”, «Şığıs Örkeniyetteri Jäne Türki Äleminiñ Mädeni Murası» Xalıkaralık Ğılı-

mi-Teoriyalık Konferentsiya Materialları, (23-24 Ekim 2012, Almatı), Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Almatı / Kazakistan, ss. 309-314.

Bu makalede, ilk olarak DLT içersinde geçen konular değerlendirilmiştir. DLT’de 35 ulusun yer aldığını söylenmiştir. Daha sonra bunların diğer isimlendirmeleri olan, soy, halk, boy, kabile vb. gibi kullanımlarının da sözlükte geçtiği açıklanmıştır. Diğer halklardaki kelimelelerin DLT’de geçtiği ve bunların gelenek-görenek ve kültürel olarak da birbirlerini etkilediği hususunda bilgi verilmiştir. Eski Türk uluslarının diğer temel tipleri ile modelleri maddeler halinde verilmiştir. Kâşgarlı Mahmud’un sözlüğünde yağma halkının kara yağma olarak da geçtiği belirtilmiş ve Çiğil halkının sözlükte üç grup olarak yer aldığı belirtip bunların nelerde yaşadıkları açıklanmıştır. Ulusların isimlerini babalarının isimlerinden aldıkları Oğuzlar örneği üzerinden anlatılmıştır. Kâşgarlı Mahmud’un sözlüğünde hangi halk nereden geldiği, gelenek ve göreneklerin neler olduğu, yerleşme kültürü ilgili bilgilerin olduğu belirtilmiştir.

Nuralıulu, Bekzat Sadyov. “Orta Asır Medeniyetinde Mahmut Kaşkari’nin Bilgelik İlimi” Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi. ss. 7.

Bu makalede, Kâşgarlı Mahmud’un DLT eseri, Orta Asır kültüründe oynadığı rol değerlendirilmiştir. Kâşgarlı Mahmud’un eserindeki kelime hazinesinden Türk halklarının tarihi zenginlikleri anlatılmıştır. Divanın, tarihi-filozofik sonuçlarına değinilmiştir. Eserde, yazarın düşünce dünyası ile felsefik açıdan düşüncelerine de değinilmiştir. Kazak filozoflarının divandan nasıl etkilendikleri anlatılmıştır. Kazak kültürüne, Kâşgarlı Mahmud’un filozofik düşünce dünyası ile nasıl etkilediği anlatılmıştır. Türk dünyasında kalıplaşmış çeşitli sözlerin kullanımına değinilmiştir. “Âdem-Âlem” ilişkisi ve bunun Kâşgarlı Mahmud’un eserindeki yansımaları örnekler verilerek açıklanmıştır. Kâşgarlı Mahmud’un dünya görüşünün günümüze nasıl yansıdığı divandan örneklerle anlatılmıştır.

Nusipova, A.K, Kıdırbaykızı, P.K, Baymuhametova, P.K. (2015). *Mahmud Kaşkari Öz Zamanının Ānsiklopedist Āalımları*, Taldıkoğın Kalası: Ādebiyet, ss. 5.

Bu makalede, Kâşgarlı Mahmud’un yaşadığı yer ve Kaşkari ismini nasıl aldığı anlatılmıştır. Yazar, Kâşgarlı Mahmud’un sözlerinden alıntılar yaparak onun düşünceleri açıklanmıştır. Eserini nasıl yazdığı, nereleri gezip hangi Türk topluluklarını gördüğü anlatılmıştır. Sözlükte geçen Türk haklarının gelenek görenek, örf-âdetleri, atasözü ve deyimlerini, şarkı ve şiirleri Kâşgarlı Mahmud’un eserinden örnekler verilerek kısaca anlatılmıştır. Eserine niçin “Türk Sözlerinin Toplanması” adını verdiği açıklanmıştır. Eseri sunduğu kişi ve o dönem anlatılmıştır. DLT’nin Türkiye’deki basımları ve kimler tarafından yayıma hazırlandığı açıklanmıştır. Kâşgarlı Mahmud’un eserini kaç bölüme ayırarak yazdığı ve bunların neler oldukları açıklanmıştır. Eserdeki fonetik ve morfolojik örnekler değerlendirilmiştir.

Ospankariulu, Ābdihalık. (2015). “Orta Asırdaki Türk Halklarının Ādebi Eleştirel Bakış Açısı, «Қытайдағы қазақ әдебиет сыны тарихын зерттеу»

Bu makaleye, Orta Asırdaki bazı Türk âlimlerinin düşünceleri, felsefik açıdan dünya görüşü ve edebi dile katkıları anlatılmakla başlanmıştır. Ünlü âlimler ansiklopedik başlığı altında yazar, Kâşgarlı Mahmud’un Türk halklarının üzerinde edebiyatına, felsefesine, tarihine, gelenek ve göreneklerine katkısı anlatılmıştır. DLT’nin Orta Asırdaki Türk halklarının sözlüğü oluşu ve bunun sebepleri anlatılmıştır. Aynı zamanda, Kâşgarlı Mahmud’un Türk halk-

larının edebi fikirlerini, estetik zevklerini de nasıl işlediği konusuna değinilmiştir. Divandan örnekler verilerek yazarın dünya görüşü ve düşünce yapısı anlatılmıştır. Yazarın edebi, eleştirel ve estetik düşünce yapısı ve bunun Kazak toplumundaki yansımalarına da değinilmiştir.

Paltöre, I. M. (2012). “Mahmud Kaşakarı Men Abay Kunanbayulı Şığarmalarında Dini Mätinderdiñ Berilü Täsilderi”, «Şığıs Örkeniyetteri Jäne Türki Äleminiñ Mädeni Murası» Xalıkaralık Ğılımi-Teoriyalık Konferentsiya Materialları, (23-24 Ekim 2012, Almatı), Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Almatı / Kazakistan, ss. 187-192.

Bu makalede, Kâşgarlı Mahmud’un almış olduğu terbiyeye ve yaşadığı dönemdeki dini kurallara değinilmiştir. Kâşgarlı Mahmud’un babası ile göçüp geldiği Kaşkar şehrinin onun dini düşünce dünyasına ve terbiyesine yansımaları anlatılmıştır. Kuran’ın ilk ayetinden örnekler verilerek terbiye kavramı işlenmiştir. DLT’nin Türk haklarının dili ile medeniyetine ve tarihine etkisi, din kavramı ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Kâşgarlı Mahmud’un eserinde, Kuran’dan ve Peygamber hadislerinden örnekler verilmesi değerlendirilmiştir. Kâşgarlı Mahmud ile Abay’ın ortak özellikleri olarak Kuran ve hadislerden yararlanmaları ve kendi düşüncelerini etkileyerek eserlerine yansıtılmaları anlatılmıştır. Abay’ın da “Kara Sözler” kitabında Kuran’dan örnekler verip düşüncelerini dile getirmesi anlatılmıştır. Kâşgarlı Mahmud ile Abay’ın eserleri arasındaki temel dini metinlerden örnekler verilerek, düşünce dünyalarındaki ortaklıklar dile getirilmiştir.

Sabır, Murat. (2015). “*Ultıñ Kaluptasuvında Til - Bastı Änostık Kundılık*”, Oral: **Ege-men Kazakstan**, ss. 3.

Bu makalede, Kıpçak dilinin tarihi gelişimine kısaca değinildikten sonra onların İpek yolu boyunca dil kullanım özelliklerine değinilmiş ve *Codex Cumanicus* **sözlüğünden** örnekler verilmiştir. Kıpçak dili hakkında ilk örnekleri, Kâşgarlı Mahmud’un DLT’de verdiği anlatılmıştır. DLT’de Kıpçak dilinin gramer yapısı ve söz hazinesi özelliklerinin verilmesi konusuna değinilmiştir. Kâşgarlı Mahmud, Kıpçak dilindeki “й” sesinin “дж(ж)”, “д” sesinin ise “т” olarak kullanılması, “ғ” harfinin düşme ve fonetik özellikleri örnekler üzerinden açıklanmıştır. XI. yüzyılın ortasında kullanılan Kıpçak dilindeki дж(ж), с, т, й fonetik kullanımları ile “ғ” sesinin düşme özelliğinin Kazak diline yansımaları ve DLT’deki örneklerin Kazak Türkçesindeki kullanım özelliklerine değinilmiştir.

Sadıkbekov, Kurmanğazı. (2012). “*1057 Jılğı Kantögisten Soñ Otbasınan Ayırılğan Kaş-karı Türkistan Aymağına Keledi*”, Almatı: **Juldızdar** **ası**, S. 72, ss. 26-28.

Bu makaleye, Kâşgarlı Mahmud’un nerede dünyaya geldiği anlatılarak başlanmıştır. Kâşgarlı Mahmud’un yaşadığı yer olarak Oral’ı göstermesi eserinden sözlerle açıklanmıştır. Kâşgarlı Mahmud’un doğum yılı üzerine de bazı düşünceler olduğunu belirterek bu düşünceler doğrultusunda kendi görüşlerini anlatmıştır. Makalede, Kâşgarlı Mahmud’un yaşamındaki bazı olaylar anlatılmış ve ailesi hakkında da bilgi verilmiştir. Kâşgarlı Mahmud’un ömür sürdüğü dönemler değerlendirilmiştir. Muhammediya medresesini kurup burada on yıl ömür sürdüğü ve 1090 yılında, 90 yaşında öldüğü anlatılmıştır.

Sadirmekova, J. B. (2010). **ğarlı Mahmud** Eñbegi Jäne Onıñ Tälیم Tärbiyelik Mañızı”, Almatı: **Kazakstanıñ Ğılımi Älemi**, ss. 7.

Bu makalede, Türk kültürü çalışmaları ve pedagojik bilim anlayışı incelenmiştir. “Divanı Lügat – it Türk” ün sadece Türkçe sözlük değil, dilbilimi ve kültürü ilgilendiren meseleleri, etik değerleri ve davranış normlarını somutlaştıran bir kaynak olduğu değerlendirilmiştir. DLT’nin Kazak pedagojine katkısı incelenmiştir. Kâşgarlı Mahmud’un doğum tarihi hakkında bazı bilim adamlarının düşüncelerine yer verilmiştir. Kâşgarlı Mahmud, Biyobi Rabiya’nın atası Muhammaed İbn Jusip tarafından eğitildiği ve ondan ilim tahsil ettiği anlatılmıştır. Kâşgarlı Mahmud’un Türk yurtlarını gezerek onların şeşen, ozan, dil ve kültürlerini derleyerek oluşturduğu DLT sözlüğünün talim ve terbiye bakımından incelenmesi yapılmıştır. Kazak düşünürlerinin sözlerinden örnekler verilerek DLT’nin talim-terbiye konularını nasıl ele aldığı açıklanmıştır.

Säduvova, Şolpan. (2012). “«**Türki Tilderiniñ Sözdigi**» - XI Ğasırlardağı Türkilerdiñ **Ömiri Turalı Birden –Bir Derekteme**”, Almatı: **Juldızdar Otbası**, S. 72, ss. 25

Bu makalede, DLT’nin yazıldığı tarih ve eserin içinde geçen konular anlatılmıştır. Kâşgarlı Mahmud ile aynı dönemde yaşamış olan Yusuf Balasagun’un eseri ve önemi anlatılmıştır. DLT’nin sadece tek bir dil konusunu işlemediğine, onun diğer Türk halklarının dil ve kültürlerini de anlattığına değinilmiştir. Kâşgarlı Mahmud’un eserinde El Farabi’nin hümanizm anlayışının izlerinin de görüldüğü anlatılmıştır. Bu etkinin talim ve terbiye konusuna nasıl yansıdığı açıklanmıştır.

Salkınbay, A.B. (2016). **Kazak Til Bilimi** ni, Almatı: Ana Tili

Bu çalışmada, A. B. Salkınbayev, DLT’yi “Kazak Dil Bilimi Tarihi” çalışmasının Kâşgarlı Mahmud’un “Divanı Lügat-it Türk” attı zerttevi-Kazaktanuvdın İrgetası” başlığı altında incelenmiştir. DLT’de geçen konular anlatılmış ve bunların Türk kültürü ve dilbilimi için önemine değinilmiştir. Kâşgarlı Mahmud’un sözlüğünün Türk dilinin karşılaştırmalı grameri ve tarihi hakkında verdiği bilgiler anlatılmış ve bunlardan örnekler verilmiştir. Bazı Kazak dilbilimcilerin sözlükteki kelimelerin Kıpçak dili ile olan ilişkisini incelemeleri anlatılmış ve “tört tülük mal” kavramına değinmelerinden bahsedilmiştir. A. Egevbay’ın DLT’yi Kazakça’ya çevirmesi ve bunun Kazak gençlerinin öz dilini tanımaları bakımından oynadığı role ve öneme değinilmiştir. DLT sözlüğünün kaç bölümden oluştuğu belirtilmiş ve bunlar değerlendirilmiştir. DLT’de geçen kelime başı “y (ӧ)” ve “j (ж)” kullanımları, Oğuzlar ve Kıpçakların bu harfleri kullanımı verilmiş ve örnekler üzerinden bunun değerlendirmesi yapılmıştır. Kelime sonunda kullanılan “y (ӧ)” ve “n (н)” özellikleri de eserden örneklerle gösterilmiştir.

Saparov, Kuvat. (2012). “*Mahmut Kaşkari-Türki Halkları İşinen Şıkkan Tuñğış Kartograf Jäne Toponimist*”, Almatı: **Juldızdar Otbası**, S. 72, ss. 42-44.

Bu makalede, DLT’de Türk halklarının coğrafi haritasının çizilmesi değerlendirilmiştir. Sözlükte, o dönemde Türk halklarından derlenmiş 7500’den fazla sözcük bulunduğu, bunlara Arap dilindeki karşılıklarına uygun olarak anlamlar verildiği belirtilmiştir. Çalışmada, 110’dan fazla araştırma konusu, 40 farklı halk ve boy olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca Kâşgarlı Mahmud’un eserinde Sır Derya Nehri, Sayram, Sıgnak, Karnak, şehirleri ile birlikte Bakırlık, Aksay, Karasingir gibi yer birimleri hakkında malumat olduğuna dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda sözlükte geçen şehir isimlerinin günümüzdeki isimleri ile benzerlik

ilişkileri anlatılmıştır. Örneğin, Semerkend kelimesinin Semizkent olarak geçmesi ve bunun zengin bey anlamına geldiği değerlendirilmiştir. Ayrıca Kazakistan'daki dağ, nehir adlarında bulunan “ulu” sözcüğünü yer bilimcilerin genellikle “büyük, önemli” anlamlarında kullandıkları, buna karşılık Kâşgarlı Mahmud'un eserinde söz konusu sözcüğün “eski, antik” olarak geçtiği hakkında bilgiler verilmiştir.

Süyinşaliyev, Hañgali. (2006). “**Kazak Edebiyatının Tarihi**”, Almatı: Sanat Baspası, ss. 454.

Bu çalışmada yazar, Kazak Edebiyatı Tarihi adlı eserin 74 ile 92 sayfaları arasında Kâşgarlı Mahmud ve DLT'ye ayrılmıştır. DLT sözlüğünün İstanbul'da bulunuşu ve üzerine çalışma yapan kişilerden bahsedilmiştir. Halel Dosmuhamdulı'nın DLT'yi İstanbul'daki nüshasından kopya ederek Kazak halkına tanıtılması anlatılmıştır. Sözlüğü Özbek diline aktaran S. Mutallibov'un çalışmasından bahsedilmiştir. Günümüz Kazak halkının kullandığı atasözlerinin tanınması ve değerlendirilmesi için DLT'ye bakılmasının öneminden bahsedilmiştir. Divanda geçen yer ve su adları örneklerinin günümüz Kazak dilinde kullanımı eserden örneklerle açıklanmıştır. DLT'de geçen şiirler değerlendirilmiş ve örnekler üzerinden açıklamalarda bulunulmuştur.

Şeykänova Z.K - Nurmuratovtn, S.E. (2014). “**Kazak Filosofiyası Tarihi (Ejelgi Dävirden Qazirgi Zamanğa Deyin)**”, I. Cilt, Almatı: BFM FK Filosofiya, Sayasattanu Jäne Dintanu İnstitutı, ss. 400.

Yazar, bu çalışmasını dört bölümden oluşturmuştur. İkinci bölümde, “VIII-XII. asırlardaki Türk Düşünürlerinin Dünya Görüşü” başlığı altında Kâşgarlı Mahmud ile ilgili dünya görüşünün anlamı ile özellikleri bölümünde incelemelerde ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Karahanlılar dönemindeki edebi dil durumundan bahsedilmiş ve Kâşgarlı Mahmud'un Türk yurtlarına seyahati anlatılmıştır. DLT'nin ruhani özelliklerinin Türk halklarına nasıl yansıdığı ile hangi konularla anlatıldığı değerlendirilmiştir. DLT'nin Türk haklarının düşünme mantığı olduğu ve tarihlerindeki felsefi yaşantılarından izler taşıdığı anlatılmıştır. Tarihi ve felsefi içerikli bir çalışma oluşu, önceki devirlerdeki Türk halklarının yaşantılarındaki örneklerle karşılaştırılarak açıklanmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un kullandığı kelimeler üzerinden İslami düşünce görüşü açıklanmıştır. DLT'de felsefe dünyasının izleri, eserden örnekler gösterilerek, Türk dünyasının düşünce yapısı anlatılmıştır. Türk halklarının ve Kazak halkının idealalarının nasıl anlatıldığına değinilmiştir.

Talaspayeva, J. (2014). “**Kazak Orfografiyasının Meseleleri**”, M. Kozıbayev Soltustik Kazakistan Memleketik Üniversitesi, Petropavl, ss. 161.

Kazak İmlasının Meseleleri adlı çalışmada, “*Kazak İmla Tarihinde Kâşgarlı Mahmud'nin Divani Luğat at Türk Sözlüğünün Yeri*” bölümlü başlığı altında Kazakistan'da IX. ve XI. asırda kullanılan dil anlatılmış ve DLT'nin kılavuz bir kitap olarak kullanılmasından bahsedilmiştir. Rus âlimler tarafından Kazak grameri ve imlası hakkında yazılan yazılar ile bilgiler verildikten sonra, DLT'den yararlanılarak Kazak alfabesinin oluşturulması anlatılmıştır. DLT'deki “y”, (uv, üv ve ye) harfi ile Kazak alfabesindeki “Ƴ”, (u), yine “h” harfi ve “ы-і” gibi harflerinin kullanılma yeri ve zamanı hakkında bilgiler verilmiştir.

Toekina, Baljan. (2012). “*Mahmut Kaşkari- Türki Filologiyasının Atası*”, Almatı: **Juldızdard Otbası**, S. 72, ss. 29-32.

Bu makalede, ilk olarak DLT'nin Türk dilleri açısından önemi nedir sorusu açıklanmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un Türk dilinin atası olduğu anlatılmıştır. XX. yüzyılda Türk halklarının dilinin kilidi, bu eserle açıldığı açıklanmıştır. DLT'nin Kazakça'ya çevrilmesindeki söz sırası değerlendirilmiş ve bu sözlüğü çeviren Askar Egevbayev'in düşüncelerine yer verilmiştir. Çevrilen bu sözlüğün, Kazak alfabe sırasına göre oluşturulması ve örneklerin verilme düzeni değerlendirilmiştir. DLT'nin Kazak diline olan yakınlığı değerlendirilmiştir. DLT'nin Arap dilini öğrenenler için önemi nedir konusu değerlendirilmiştir. DLT'yi Kazak halkına ilk tanıtan Halel Dosmuhamedov hakkında bilgi verip Kazak dilbilimine katkısı anlatılmıştır. Son olarak da Kazak dilinde DLT ile ilgili çalışma yapan kişiler ve eserleri açıklanmıştır.

Tölebayeva, K. T, Kadırova, B. M, Kärıphanova, (2016). **Mahmud Kâşgarlı'nın «Divani Lüğat-it Türk» Eñbegindeki Makal-Mätellerdiñ Tärbiyelik Mäni, Pavlodar: Ğılımi Jurnalı**, ss. 261-267.

Bu makalede, günümüz Kazak neslinin terbiyesi ile genç nesillere terbiye vermenin yolları anlatılmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un eserinde geçen atasözü ve deyimlerin kendisinden sonraki devirlerde de çocuk terbiyesindeki yansımaları atasözü ve deyimler ile açıklanmaya çalışılmıştır. Kazak toplumun asırlardır devam ettirdikleri terbiye kültürü açıklanmış ve bu da DLT'den örneklerle desteklenmiştir. Terbiye kültürünün bir ata mirası oluşu, DLT'de geçen örneklerle açıklanmıştır. DLT'deki atasözü ve deyimlerin Kazak düşünce dünyasına ve nesil terbiyesine yansımaları anlatılmıştır. DLT'de geçen atasözlerinin ile Kazak atasözleri, genç neslin terbiyesi ile ilişkisi değerlendirilmiştir.

Sonuç

Kazakistan'da Kâşgarlı Mahmud ve DLT hakkında bağımsızlık sonrası çalışmaların arttığı görülmektedir. Yapılan çalışmalara bakıldığında, Türk kültürünün ortak değeri olan DLT'nin içerisinde geçen hemen hemen her konuda araştırma ve inceleme yapılmıştır. Yapılan bu incelemeler sonucunda, DLT ile ilgili genellikle makale ağırlıklı çalışmalar yapıldığı ve kitap olarak az sayıda çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. Makale çalışmalarına bakıldığında folklor konularının ağırlıklı olarak çalışıldığı ve dil yönünden incelemelerin ise az olduğu görülmüştür. Bunun yanında makalelerde doğrudan doğruya metin değerlendirmesine yönelik çalışmalar yapıldığı ve Kazak kültürü ile ilgili konuların ele alındığı tespit edilmiştir. İncelenen makalelere bakıldığında çoğu araştırmacının benzer kaynaklardan yararlandığı ve Rusça yayınlanmış kaynaklardan faydalandıkları görülmüştür. Kâşgarlı Mahmud ve DLT genellikle edebiyat tarihi ve folklor tarihi gibi kitaplarda bölüm olarak yer almıştır. Kazakistan'da Kâşgarlı Mahmud ve DLT üzerine yapılan araştırmaların içeriğine bakıldığında, ağırlıklı olarak dil ve edebiyat, folklor, sosyoloji, psikoloji, eğitim, tarih, coğrafya, dini ve ahlaki yönden, gelenek ve görenek, örf ve âdet gibi konularda çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Kazakistan âlimleri tarafından yararlanılan temel eserler olarak ise, Askar Kurmaşulı Egevbayev'in "Türk Sözdüğü" ve Kanapiya Beketayev ve Ersen İbatov'un "Tübi Bir Türki Tili" adlı çalışmalar dikkat çekmektedir.

Kaynaklar

- Avezova, Z. A. (2005). *Mahmud Al- Kaşgari divan lugat at – Turk*. Almatı: Dayk
- Beketayev, K. ve İbatov, Ä. (1993). *Mahmud Kaşgari tübi bir Türki tili*. Almatı: Ana Tili.
- İbrayev, Ş. (2013). Kün ötken sayın sözdiktiñ kundılığı artuvda. *Juldızdar Otbası*, (12. cilt), S. 72, ss. 6.
- Masimbayeva, A. (2012). *Mahmut Kaşkairdiñ «Divani lüğat at Türk» Ğumırnalıq Eñbek*. Almatı: Äl Farabi Üniversitesi.
- Mahripov, V. (2013). Uyğır halkında Mahmut Kaşkaridiñ ömirine baylanıstı köptegen añızdar saktalğan. *Juldızdar Otbası*, (12. cilt), S. 72, ss.49.
- Muhitdinov, R. (2013). Kaşkarıdı eñ alğaş zertegen kazak ğalımu –Halel Dosmuhameduli. *Juldızdar Otbası*, (12. cilt), S. 72, s.12.
- Schönig, C. (2004). On same unclear, doubtful and contradictory passages in Maħmūd al- Kāşyarī's «Dīwān luyāt at Turk». *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 14, ss. 55.
- Şaşayev, Ä. (2013). Arap Ärpimen Türki tilinde Jazğan. *Juldızdar Otbası*, (12. cilt), S. 72, ss.38.
- Yegevbay, A. K. (1997). *Mahmut Kaşgari Türk sözdigi*, I. Tom. Almatı Kalası: Xant.